

Διαζύγιο και μονογονικές οικογένειες στην Ελλάδα: Δημογραφική θεώρηση και μία πρόταση για την ανάπτυξη πολυεπίπεδης συμβουλευτικής παρέμβασης

Χρυσή Χατζηχρήστου*

Περίληψη

Στην ερευνητική αυτή μελέτη γίνεται καταγραφή και ανάλυση των δημογραφικών και στατιστικών στοιχείων για το διαζύγιο και τις μονογονικές οικογένειες στην Ελλάδα με βάση τις σχετικές αλλαγές της ελληνικής νομοθεσίας, καθώς και συνεκτίμηση με τα αντίστοιχα δεδομένα άλλων χωρών. Για το διαζύγιο διερευνήθηκαν οι μεταβλητές συχνότητα διαζυγίων και αριθμός παιδιών διαζευγμένων γονέων, λόγοι διαζυγίου, υπαιτιότητα συζύγων και διάρκεια λυθέντος γάμου. Με βάση τη διαφοροποίηση, τη διερεύνηση και την κατανόηση των ποικίλων παραμέτρων και πολυδιάστατων τομέων αλληλεπίδρασης που σχετίζονται με την προσαρμογή των μελών των μονογονικών οικογενειών, προτείνεται ένα μοντέλο έρευνας και συμβουλευτικής υποστήριξης.

1. Εισαγωγή

1.1. Μονογονικές οικογένειες

Η χρησιμοποίηση του όρου «οικογένεια με ένα γονέα» ή «μονογονική οικογένεια» (single-parent family ή lone-parent family) έ-

* Αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

χει πλέον καθιερωθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, παρά τις επικρίσεις ότι, αν και αντανάκλα την αλλαγή των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από το διαζύγιο, ίσως δημιουργεί λαθεμένη εντύπωση σχετικά με το σημαντικό ρόλο που έχει και ο άλλος γονέας. Ο Roll (1992) για να ξεπεράσει τα προβλήματα ορισμού της μονογονικής οικογένειας σε σχέση με τα στατιστικά δεδομένα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρότεινε τον εξής ορισμό του «μόνου-γονέα» (single-parent): ο γονέας που δε ζει ως ζευγάρι με κάποιον άλλο (είτε γάμος είτε συμβίωση), που μπορεί ή όχι να μένει μαζί με άλλους (π.χ φίλους ή συγγενείς) και που μένει μαζί με ένα τουλάχιστον παιδί κάτω των 18 ετών.

Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών σε μονογονικές οικογένειες ζει με τη μητέρα τους («οικογένειες με μόνες-μητέρες» single-mother families ή mother-headed families). Το βασικότερο μεθοδολογικό πρόβλημα στην εκτίμηση των δεδομένων βρίσκεται στο ότι στις μόνες-μητέρες συμπεριλαμβάνονται συνήθως οι μόνες-μητέρες μετά από διαζύγιο ή χωρισμό, μετά από το θάνατο του πατέρα, καθώς και οι μητέρες που δεν έχουν παντρευτεί. Το μεγαλύτερο βέβαια ποσοστό αποτελούν οι διαζευγμένες μητέρες. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι πολλές από τις μόνες-μητέρες ξαναπαντρεύονται, οπότε ο αριθμός των μονογονικών οικογενειών σε κάθε χώρα αφορά κάποιο χρονικό διάστημα που στις οικογένειες αυτές δε ζούσε μαζί ο πατέρας.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες έχει παρατηρηθεί μία αύξηση του αριθμού των διαζυγίων και κατ' επέκταση των μονογονικών οικογενειών σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες παρά τις ειδικές ιστορικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές συνθήκες της κάθε χώρας. Τα ποσοστά σήμερα κυμαίνονται από 5% περίπου στην Ελλάδα μέχρι σχεδόν 25% του συνόλου των οικογενειών με παιδιά στις ΗΠΑ.

Στην Ελλάδα, παρά το μικρό ποσοστό διαζυγίων, έχει παρατηρηθεί μία σταθερή αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων. Τα επίσημα στατιστικά και δημογραφικά στοιχεία και οι σχετικές έρευνες είναι περιορισμένες, ιδιαίτερα όσον αφορά τις ποικίλες ψυχολογικές, οικογενειακές, κοινωνικές, οικονομικές και επαγγελματικές παραμέτρους, που συνδέονται με το διαζύγιο και τη λειτουργία των μονογονικών οικογενειών στη χώρα μας.

Η ερευνητική αυτή μελέτη έχει ως στόχο την καταγραφή και την ανάλυση των βασικών δημογραφικών και στατιστικών στοιχείων για το διαζύγιο στην Ελλάδα και σε συνεκτίμηση με τα αντίστοιχα δεδομένα άλλων χωρών, την αποτύπωση τάσεων, χαρα-

κτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων για το διαζύγιο και τις μονογονικές οικογένειες στην Ελλάδα. Αναφέρονται επίσης οι σχετικές αλλαγές της ελληνικής νομοθεσίας που συσχετίζονται άμεσα με ποικίλα δημογραφικά στοιχεία. Η μελέτη αυτή κρίθηκε ως απαραίτητη βάση για τον προσανατολισμό μελλοντικών ερευνητικών προσπαθειών με στόχο την κατανόηση των πολυδιάστατων τομέων αλληλεπίδρασης που σχετίζονται με την προσαρμογή των μελών των μονογονικών οικογενειών. Η δομή και αξιολόγηση των αλληλεπιδράσεων αυτών έχει ως τελικό σκοπό τη διαμόρφωση αξόνων συμβουλευτικής παρέμβασης.

1.2. Διαζύγιο

Ο χωρισμός και το διαζύγιο δεν είναι απλά ένα γεγονός, αλλά μία πολυσύνθετη διαδικασία με διαφορετικά στάδια, αλλαγές και βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις σε πολλούς τομείς της ζωής όλων των μελών της οικογένειας (Χατζηχρήστου, 1989α, Hatzichristou, 1995β, Hatzichristou, in press, Hetherington, Cox and Cox, 1985, Levinger and Moles, 1979, Wallerstein and Kelly, 1980). Επίσης, αποτελέσματα ερευνών (Emery, 1982) έχουν δείξει ότι οι συγκρούσεις μεταξύ των γονέων, παρά η οικογενειακή τους κατάσταση αυτή καθ' αυτή (παντρεμένοι, διαζευγμένοι, χήροι), συσχετίζονται περισσότερο με τις δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών.

Έχει διαπιστωθεί ότι τα παράπονα και τα αισθήματα μη ικανοποίησης στο γάμο καθώς και το είδος των δυσκολιών στους αποτυχημένους γάμους διαφέρουν. Σημαντικοί παράγοντες της διαφοροποίησης αυτής είναι το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, η κοινωνική τάξη, η χρονική διάρκεια του γάμου και το εισόδημα (Levinger and Moles, 1979). Σύμφωνα με μελέτες, οι κύριοι παράγοντες που αναφέρονται από τους/τις συζύγους ότι συνετέλεσαν στον κλονισμό του γάμου είναι οι ακόλουθοι: συγκρούσεις, έλλειψη συμφωνίας για κοινά ενδιαφέροντα, αξίες και στόχους, αμφισβήτηση των παραδοσιακών ρόλων του κάθε φύλου, ανεκτιμήρωτες συναισθηματικές ανάγκες, έλλειψη σεβασμού και τρυφερότητας, έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας σε διάφορους τομείς, ύπαρξη άλλης σχέσης, εχθρότητα, κακοποίηση και αλκοολισμός. Αποτελέσματα ερευνών σε άλλες χώρες δείχνουν επίσης ότι οι γυναίκες περιγράφουν συνήθως το γάμο τους πιο αρνητικά σε σύγκριση με τους άνδρες, εκφράζουν περισσότερα παράπονα σχετικά με αυτόν και θεωρούν ότι κάνουν μεγαλύτερη προσπά-

θεια για τη διατήρησή του (Kelly, 1982). Στατιστικά δεδομένα δείχνουν επίσης ότι συχνότερα οι γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες παίρνουν την πρωτοβουλία και ζητούν διαζύγιο στις αναπτυγμένες χώρες, που οφείλεται κυρίως στην κοινωνική και οικονομική εξέλιξη και ανεξαρτησία της γυναίκας (Kelly, 1982).

Οι αντιδράσεις και η προσαρμογή των γονέων και των παιδιών εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Σημαντικοί παράγοντες που διαφοροποιούν τις ποικίλες ψυχολογικές αντιδράσεις στο διαζύγιο καθώς και την προσαρμογή μετά τον χωρισμό, είναι ο ρόλος του/της συζύγου στη λήψη της απόφασης για διαζύγιο, η προσωπικότητα του καθενός από τους συζύγους, το φύλο και η ηλικία των συζύγων και η παρουσία άλλων εξωτερικών μεταβλητών, όπως οι σχέσεις με άτομα του άλλου φύλου, η ύπαρξη παιδιών, η ύπαρξη συγγενών ή φίλων για υποστήριξη και αλλαγές στην οικονομική κατάσταση (Χατζηχρήστου, 1989β, Hatzichristou, 1993, Hatzichristou, 1995a). Οι κυριότερες ψυχολογικές αντιδράσεις συνήθως είναι: θυμός, λύπη, κατάθλιψη, αλλαγές στην αυτοεκτίμηση, παλινδρόμηση, στρες, άγχος, συναισθηματική προσκόλληση του ενός συζύγου προς τον άλλο, αισθήματα ανακούφισης και, προοδευτικά, προσπάθειες για δημιουργία νέων ευκαιριών προσωπικής και οικογενειακής ζωής (Chiriboga, Roberts and Stein, 1978, Wallerstein and Kelly, 1980).

Η απόφαση για διαζύγιο στις οικογένειες με παιδιά έχει διαπιστωθεί ότι σπάνια είναι ομόφωνη σε αντίθεση με την απόφαση για γάμο (Wallerstein and Kelly, 1980). Συνήθως, ο ένας από τους συζύγους θέλει να χωρίσει πολύ περισσότερο απ' ό,τι θέλει ο άλλος ή και δε θέλει να χωρίσει καθόλου. Η κυριότερη διαφορά στις ψυχολογικές τους αντιδράσεις είναι για τον/τη σύζυγο που είχε την πρωτοβουλία για το διαζύγιο ένα αίσθημα ελέγχου και η απουσία προφανών αισθημάτων ταπείνωσης και απόρριψης, ενώ για τον/τη σύζυγο που δεν ήθελε το διαζύγιο αισθήματα ταπείνωσης, απόρριψης και έλλειψης δύναμης για να επηρεάσει την απόφαση του άλλου συζύγου (Wallerstein and Kelly, 1980). Πέρα, όμως, από τις διαφορές αυτές, η απώλεια ενός προσώπου είναι μία από τις πιο τραυματικές εμπειρίες που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος και ο πόνος που προέρχεται από το χωρισμό μπορεί να είναι μεγάλος και για τους δύο συζύγους. Τα παραπάνω στοιχεία καταδεικνύουν τη σπουδαιότητα της συμβουλευτικής υποστηρικτικής παρέμβασης για όλα τα μέλη της οικογένειας, αφού όλες οι διαδικασίες του χωρισμού έχουν επιπτώσεις και στα παιδιά.

Στη διαδικασία λοιπόν του χωρισμού περιλαμβάνεται η ανα-

γκαία προσαρμογή σε δύο διαφορετικούς τομείς, που αφορούν τη διάλυση του γάμου και τη διαμόρφωση νέων συνθηκών ζωής. Στον πρώτο τομέα, εκτός από τις ποικίλες ψυχολογικές αντιδράσεις και τα προβλήματα που αναλύθηκαν προηγουμένως, περιλαμβάνονται και οι νομικές και πρακτικές διαδικασίες. Στο δεύτερο τομέα περιλαμβάνονται οι κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές (πιθανή αλλαγή κατοικίας και εργασίας, αλλαγές στις σχέσεις με συγγενείς και φίλους, κ.ά). Για τις γυναίκες, που συνήθως έχουν την επιμέλεια των παιδιών, η προσαρμογή μετά το χωρισμό είναι περισσότερο δύσκολη, γιατί εκτός από τις πιθανές οικονομικές δυσκολίες και τις αλλαγές στην απασχόληση, χρειάζεται μόνες πλέον να αναλάβουν καθημερινά όλη τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών.

2. Διαζύγιο και νομοθεσία στην Ελλάδα

Σύμφωνα με το Οικογενειακό Δίκαιο που ίσχυε μέχρι το 1983 (χρονιά που άρχισε να ισχύει το νέο Οικογενειακό Δίκαιο), οι διατάξεις του Εβδόμου Κεφαλαίου του Τετάρτου Βιβλίου του Αστικού Κώδικα που αναφέρονται στο διαζύγιο περιγράφονται στα άρθρα 1438-1462. Οι λόγοι για τους οποίους ο κάθε σύζυγος μπορούσε να ζητήσει διαζύγιο (άρθρα 1439-1446) ήταν οι ακόλουθοι: α) μοιχεία ή διγαμία, β) επιβουλή ζωής, γ) κακόβουλος εγκατάλειψη, δ) κλονισμός εγγάμου σχέσεως, ε) φρενοβλάβεια, ζ) λέπρα, η) αφάνεια, θ) ανικανότης. Κυρίαρχο ρόλο στην εκδίκαση των περιπτώσεων διαζυγίου έπαιζε η δυνατότητα του ενάγοντα συζύγου να αποδείξει ότι ο άλλος σύζυγος είναι υπαίτιος σύμφωνα με τις προαναφερθείσες διατάξεις. Το δικαίωμα, λοιπόν, για διαζύγιο υπήρχε στο βαθμό που ο αιτών σύζυγος αποδείκνυε την αποκλειστική υπαιτιότητα του άλλου συζύγου. Σε περιπτώσεις «κλονισμού της εγγάμου σχέσεως», ακόμη και με συνυπαιτιότητα των συζύγων, το δικαίωμα για διαζύγιο δε δινόταν όταν ο κλονισμός του γάμου οφειλόταν κυρίως στον αιτούντα σύζυγο.

Σημαντικός σταθμός για την εκδίκαση και τη νομική ρύθμιση πολλών εκκρεμουσών υποθέσεων διαζυγίου, αποτέλεσε ο νόμος 868 του 1979 για το «αυτόματο διαζύγιο». Σύμφωνα με το νόμο αυτό, το διαζύγιο μπορούσε να ζητηθεί σε περιπτώσεις διάστασης των συζύγων για χρονικό διάστημα συνεχές πάνω από έξι τουλάχιστον χρόνια.

Ορόσημο, όμως, όχι μόνο για τις σχετικές δικαστικές αποφά-

σεις και τη συχνότητα των διαζυγίων στην Ελλάδα, αλλά και για τη γενικότερη αναθεώρηση της στάσης πάνω στο διαζύγιο, αποτέλεσε το νέο Οικογενειακό Δίκαιο του 1983 (Ν. 1329/83). Οι διατάξεις του παλιού Αστικού Κώδικα σχετικά με το διαζύγιο αντικαταστάθηκαν στο σύνολό τους με τις νέες διατάξεις (άρθρα 1438-1446). Ως λόγοι αίτησης διαζυγίου (άρθρα 1439-1441) διαμορφώθηκαν οι ακόλουθοι: α) ισχυρός κλονισμός, β) αφάνεια, γ) συναινετικό διαζύγιο.

Ιδιαίτερα το άρθρο 1441 για τη δυνατότητα αίτησης των συζύγων για «συναινετικό διαζύγιο» αποτέλεσε το σημαντικότερο ίσως βήμα για την αλλαγή των συγκεκριμένων αρνητικών στερεοτύπων γύρω από το διαζύγιο, σύμφωνα με τα οποία ο ένας από τους δύο συζύγους πρέπει να είναι αποκλειστικά ο υπαίτιος και ο άλλος αναγκαστικά ο αποδέκτης μιας βάνουσης ή αδικαιολόγητης συμπεριφοράς.

Η δικαστική διαμάχη μεταξύ των συζύγων μπορεί να αφορά τη ρύθμιση τριών κυρίως ζητημάτων (Μαστοράκη, 1993): α) της συζυγικής στέγης, β) της γονικής μέριμνας και επιμέλειας των υπάρχοντων ανηλίκων παιδιών και της επικοινωνίας τους με αυτά, και γ) της διατροφής του ενός των συζύγων προς τον άλλον και των ανηλίκων παιδιών. Είναι σαφές ότι η νομοθετική αλλαγή δίνει ουσιαστικά για πρώτη φορά τη δυνατότητα συναινετικού διαζυγίου, γεγονός που αντανακλάται με τις εντυπωσιακές μεταβολές στα στατιστικά και δημογραφικά δεδομένα.

3. Δημογραφικά δεδομένα για την Ελλάδα

3.1. Διαζύγιο

Με βάση τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας και της Στατιστικής της Δικαιοσύνης, εξετάστηκαν οι ακόλουθες μεταβλητές κατά τα έτη 1958-1993: α) συχνότητα διαζυγίων και αριθμός παιδιών διαζευγμένων γονέων, β) λόγοι διαζυγίου, γ) υπαιτιότητα συζύγων και δ) διάρκεια λυθέντος γάμου.

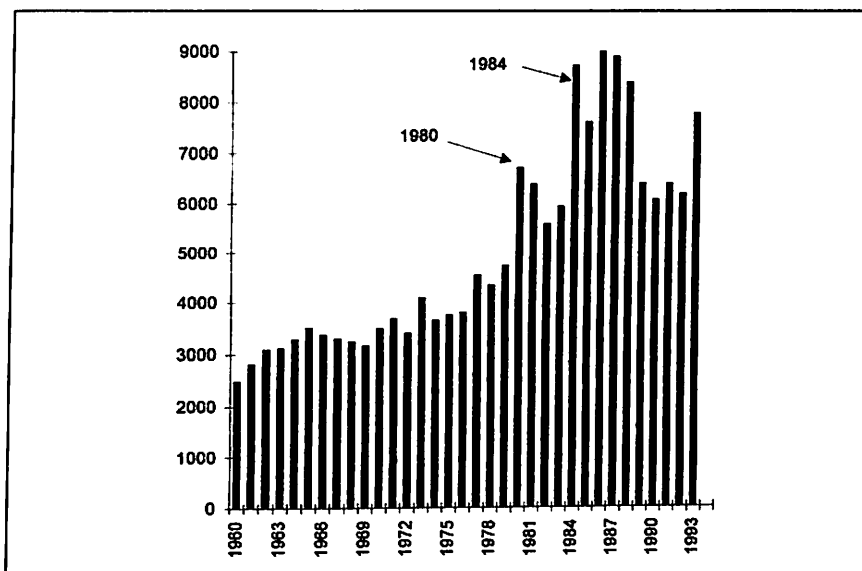
α) Συχνότητα

Η τάση αύξησης της συχνότητας των διαζυγίων στην Ελλάδα είναι σαφής αφού ο αριθμός τους υπερτριπλασιάστηκε κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες (ιστόγραμμα 1). Ενώ το 1961 ο αριθμός των διαζυγίων ήταν 2804 (3,95% διαζύγια στους γάμους που τελέ-

στηκαν τον ίδιο χρόνο), το 1971 ανερχόταν σε 3675 (5,01%), το 1981 σε 6349 (8,92%), το 1987 αυξήθηκε σε 8830 (13,34%) και το 1992 ανερχόταν σε 6156 (12,72%). Σημαντικό είναι το γεγονός ότι στους επίσημους αυτούς αριθμούς δε συμπεριλαμβάνονται και τα χωρισμένα ζευγάρια. Έτσι ο πραγματικός αριθμός των διαζευγμένων και χωρισμένων πρέπει να θεωρείται πολύ μεγαλύτερος.

Από το ιστογράμμα 1 διαπιστώνεται ότι η κατανομή γίνεται ασύμμετρη το 1980 και το 1984 και τα αμέσως επόμενα χρόνια αντίστοιχα, ως αποτέλεσμα των σχετικών νομοθετικών αλλαγών που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Το 1980 παρατηρήθηκε μία μεγάλη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων που οφείλεται στην εφαρμογή του Νόμου 868/1979 για το «αυτόματο διαζύγιο». Παρόμοια θεαματική αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων παρουσιάστηκε το 1984 και τα αμέσως επόμενα χρόνια μετά την ισχύ του νέου Οικογενειακού Δικαίου (1983) και τη δυνατότητα έκδοσης συναινετικού διαζυγίου. Είναι φανερό ότι με βάση τους δύο νόμους έγινε η τελική ρύθμιση πολλών εκκρεμουσών υποθέσεων που αφορούσαν ζευγάρια που ήταν χωρισμένα για χρόνια αλλά δεν ήταν δυνατή η έκδοση διαζυγίου, όπως επίσης πολλά ζευγάρια που ήθελαν να χωρίσουν διευκολύνθηκαν στη διαδικασία αίτησης και έκδοσης διαζυγίου.

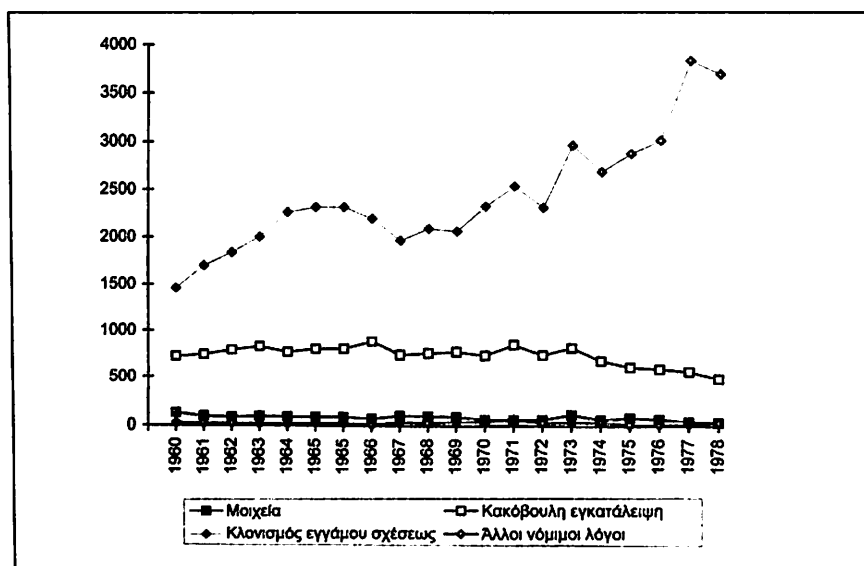
ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 1
Αριθμός διαζυγίων (1960-1993)

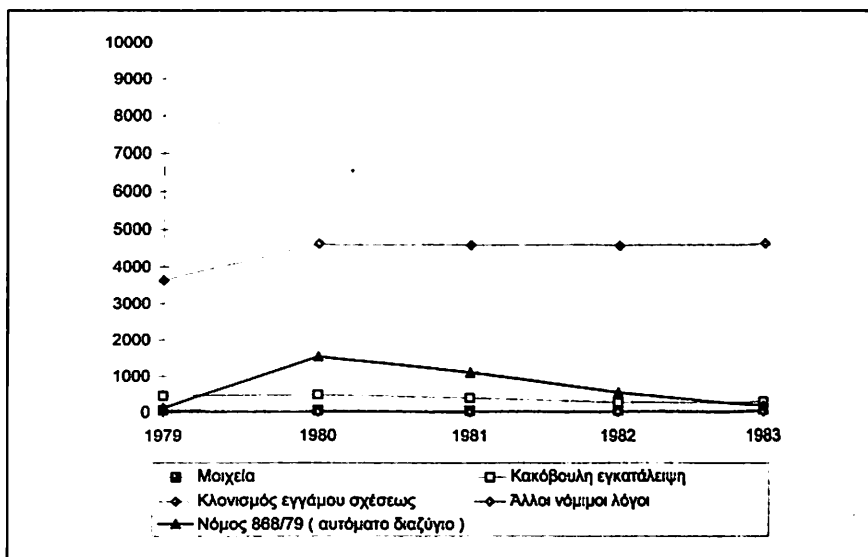
β) Λόγοι διαζυγίου

Οι λόγοι διαζυγίου, στις εκδοθείσες οριστικές αποφάσεις διαζυγίων (1960-1993) με βάση τα στοιχεία της Στατιστικής της Δικαιοσύνης, παρουσιάζονται στα διαγράμματα 1Α, 1Β και 1Γ. Στο διάγραμμα 1Α(1960-1978), ο συχνότερος λόγος διαζυγίου εμφανίζεται «ο κλονισμός της εγγάμου σχέσεως» (ο οποίος και παρουσιάζει ανοδική τάση με την πάροδο των ετών), ακολουθεί η «κακόβουλος εγκατάλειψη», και κατόπιν σε πολύ μικρότερη συχνότητα η «μοιχεία» και «άλλοι λόγοι» της ισχύουσας νομοθεσίας. Αντίστοιχο είναι και οι λόγοι στο διάγραμμα 1Β (1979-1983) με την εξαίρεση του Νόμου 868/1979 για το «αυτόματο διαζύγιο», που αποτελεί το δεύτερο σε συχνότητα λόγο μετά την «κακόβουλη εγκατάλειψη». Στο διάγραμμα 1Γ (χρονική περίοδος μετά την ισχύ του νέου Οικογενειακού Δικαίου, 1984-1993), ο συχνότερος λόγος διαζυγίου παρουσιάζεται το «συναινετικό διαζύγιο» και ακολουθούν «άλλοι λόγοι» της ισχύουσας νομοθεσίας και η «υπερτετραετής διάσταση». Τα δεδομένα αυτά είναι ιδιαίτερα σημαντικά, γιατί δείχνουν καθαρά τη διαφοροποίηση των κοινωνικών στερεοτύπων γύρω από το διαζύγιο, αφού κατ' ουσία το συναινετικό διαζύγιο ισοδυναμεί με αναγνώριση συνυπαιτιότητας.

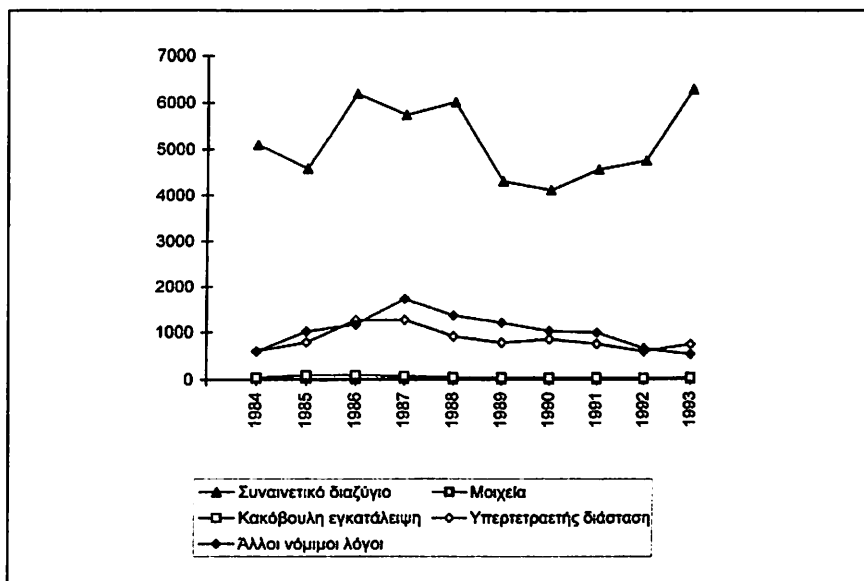
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1Α
Λόγοι διαζυγίου 1960-1978

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1B
Λόγοι διαζυγίου 1979-1983

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1Γ
Λόγοι διαζυγίου 1984-1993

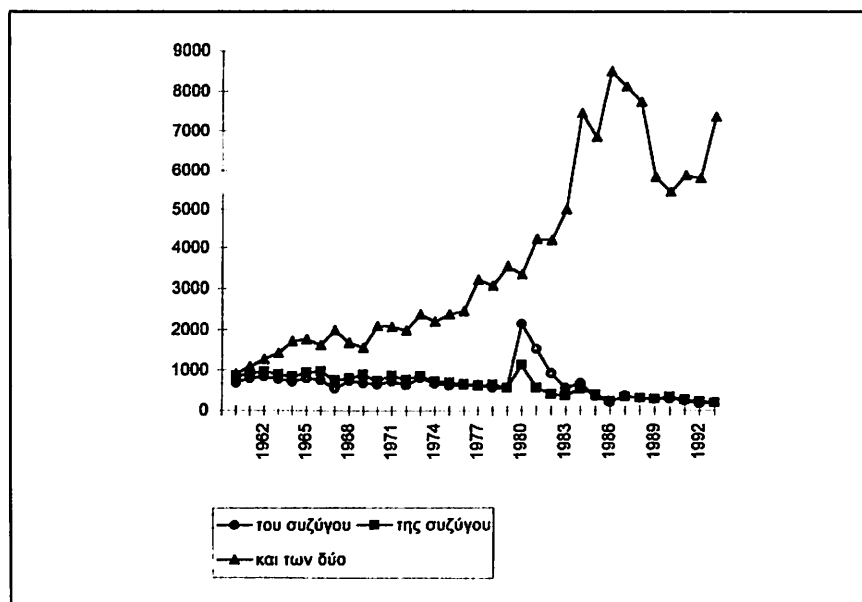

γ) Υπαιτιότητα συζύγων

Όσον αφορά την υπαιτιότητα των συζύγων παρουσιάζεται μία παρόμοια τάση. Η συνυπαιτιότητα είναι η συχνότερη και παρατηρείται μία τάση αύξησης του αριθμού των δικαστικών αποφάσεων διαζυγίων με βάση την «κοινή υπαιτιότητα» (διάγραμμα 2). Κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970, μεγαλύτερος αριθμός διαζυγίων -μετά τη συνυπαιτιότητα- εκδόθηκε με υπαιτιότητα της συζύγου. Προς τα τέλη, όμως, της δεκαετίας του 1970 εξαλείφθηκε η διαφορά αυτή και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 (νόμος 869 του 1979) αντιστράφηκε, οπότε μεγαλύτερος αριθμός διαζυγίων εκδόθηκε με υπαιτιότητα του συζύγου. Μετά την ισχύ του νέου Οικογενειακού Δικαίου, το «συναινετικό διαζύγιο», που αποτελεί το συχνότερο λόγο διαζυγίου, αντανακλά την αύξηση του αριθμού διαζυγίων με συνυπαιτιότητα των συζύγων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

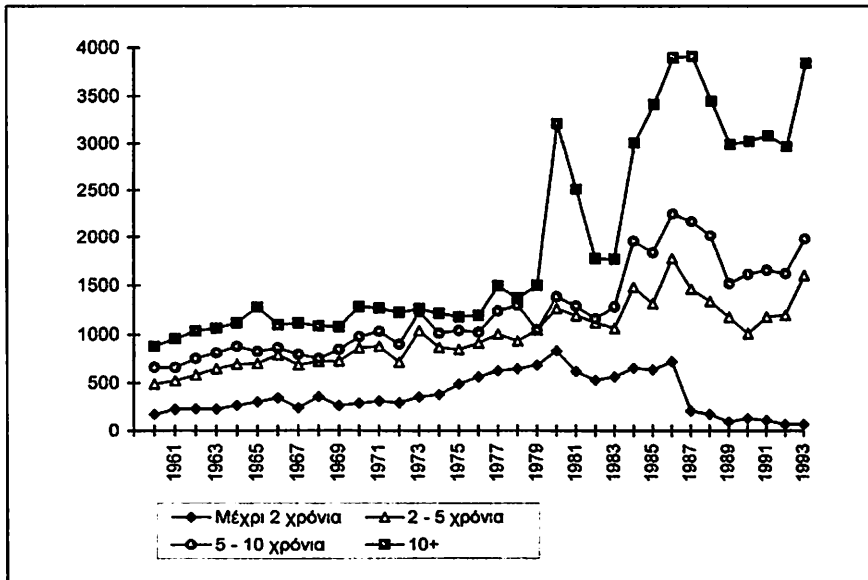
Υπαιτιότητα συζύγων σύμφωνα με τις δικαστικές αποφάσεις

δ) Διάρκεια λυθέντος γάμου

Σχετικά με τη διάρκεια του λυθέντος γάμου, το μεγαλύτερο ποσοστό των γάμων είχε διάρκεια μεγαλύτερη των 10 ετών (διάγραμμα 3) και ακολουθούν οι γάμοι διάρκειας 5-10 ετών, 2-5 ετών και 1-2 ετών αντίστοιχα. Η κατανομή γίνεται πλασματικά ασύμμετρη εξαιτίας των αντίστοιχων νομοθετικών αλλαγών. Η συχνότερη αυτή λύση του γάμου μετά από πολλά χρόνια έχει συνδεθεί με τα παιδιά, που πλέον βρίσκονται στην εφηβική και νεανική ηλικία. Έχει παρατηρηθεί επίσης μία αύξηση της συχνότητας διαζυγίων που αφορούν γάμους με μικρή χρονική διάρκεια (μικρότερη των δύο χρόνων), που δείχνει μία έγκαιρη διαπίστωση των συζύγων για τον κλονισμό της σχέσης τους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3
Διάρκεια λυθέντος γάμου

3.2. Στοιχεία για τις μονογονικές οικογένειες

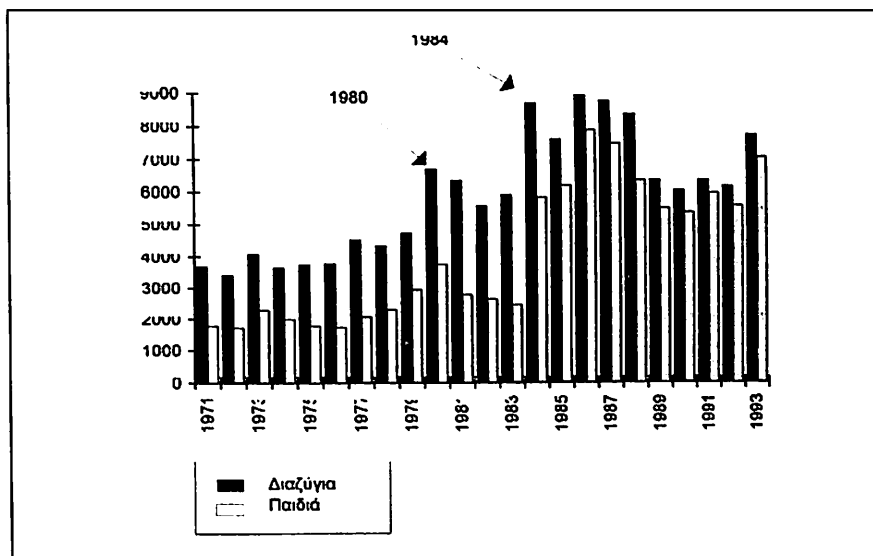
Παρά την έλλειψη επίσημων στατιστικών στοιχείων για τις μονογονικές οικογένειες στην Ελλάδα, σύμφωνα με την Έρευνα για το Εργατικό Δυναμικό (Labor Force Survey, 1989) στις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, οι μονογονικές οικογένειες αποτελούν το 5% των οικογενειών με παιδιά κάτω των 18 ετών στην Ελλάδα (Roll, 1992). Όπως έχει αναφερθεί προηγουμένως, το ποσοστό αυτό είναι το χαμηλότερο ποσοστό συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πλειοψηφία των παιδιών στις οικογένειες αυτές ζει με τη μητέρα τους (4% των μονογονικών οικογενειών).

Μεγαλύτερο ποσοστό των μόνων-μητέρων είναι εργαζόμενες (57%) και άνεργες (8%) συγκριτικά με όλες τις μητέρες με παιδιά κάτω των 18 ετών (αντίστοιχα ποσοστά 44% και 5%). Όσον αφορά την οικονομική κατάσταση των οικογενειών αυτών, τα στοιχεία των σχετικών ερευνών για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι πολύ διαφορετικά γιατί στηρίζονται σε διαφορετικούς ορισμούς της «φτώχειας», στους διαφορετικούς τρόπους υπολογισμού του εισοδήματος, κλπ. Για την Ελλάδα αναφέρονται (Roll, 1992) τα εξής ποσοστά μονογονικών οικογενειών, που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, ανάλογα με τους διαφορετικούς τρόπους υπολογισμού του ορίου της φτώχειας: 45% (CSP-measure), 44% (SPL measure) και 7% (EC-measure-μέτρηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας). Ο συνήθης ορισμός της φτώχειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφέρεται σε εισόδημα μικρότερο από 50% του μέσου αντίστοιχου εισοδήματος για ένα νοικοκυριό (αφού έχει γίνει η μετατροπή με βάση τον αριθμό των μελών της οικογένειας).

Όσον αφορά τον αριθμό των παιδιών των διαζευγμένων γονέων, παρατηρείται μία αντίστοιχη αύξηση σε σχέση με τη συχνότητα των διαζυγίων (Ιστόγραμμα 2). Ο αριθμός όμως των παιδιών αυτών είναι μεγαλύτερος για δύο κυρίως λόγους. Με βάση ερευνητικές μελέτες μας και την εμπειρία μας στα σχολεία (Hatzichristou, 1993, Hatzichristou, 1995β, Hatzichristou and Hopf, 1996), υπάρχει ένας αρκετά σημαντικός αριθμός παιδιών στα σχολεία, που οι γονείς τους έχουν χωρίσει και βρίσκονται «σε διάσταση», χωρίς να έχουν πάρει διαζύγιο. Όπως έχουμε επισημάνει προηγουμένως, στα επίσημα στατιστικά δεδομένα δε συμπεριλαμβάνονται τα χωρισμένα ζευγάρια. Επίσης, σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, σε πολλές περιπτώσεις οι διαζευγμένοι γονείς δεν έχουν δηλώσει τον αριθμό των παιδιών στην οικογένειά τους.

ΙΣΤΟΓΡΑΜΜΑ 2

Αριθμός διαζυγίων και αριθμός παιδιών διαζευγμένων γονέων
(1971-1993)

4. Δημογραφικά δεδομένα άλλων χωρών

Παρά τις ποικίλες δυσκολίες που προέρχονται από την έλλειψη σχετικών στατιστικών στοιχείων σε καθορισμένα χρονικά διαστήματα στις διάφορες χώρες, καθώς και στους διαφορετικούς ορισμούς και τους τρόπους υπολογισμού, τα ποσοστά των μονογονικών οικογενειών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στο τέλος της δεκαετίας του 1980 έχουν υπολογιστεί ως εξής (Roll, 1992): 17% στη Μεγάλη Βρετανία, 15% στη Δανία, 11-13% στη Γαλλία και Γερμανία, 9-11% στο Βέλγιο, την Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο, την Ολλανδία και την Πορτογαλία και 5-6% στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία. Η Ελλάδα έχει το χαμηλότερο ποσοστό (περίπου 5%) από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η Μεγάλη Βρετανία έχει το μεγαλύτερο. Η αύξηση του ποσοστού των μονογονικών οικογενειών στη Μεγάλη Βρετανία από 14% το 1985 σε 17% το 1989 οφείλεται κυρίως στη μεγάλη αύξηση του αριθμού των μητέρων χωρίς γάμο (από 23% σε 35% του συνόλου μονογονικών οικογενειών). Μεγάλο είναι επίσης το ποσοστό των μητέρων χωρίς γάμο στη Γαλλία και Γερμανία (26%

και 24% αντίστοιχα). Στο μεγαλύτερο ποσοστό οι μόνοι-γονείς είναι γυναίκες (περίπου 9 στους 10) και οι μονογονικές οικογένειες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας.

Από τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες, η Σουηδία στις αρχές της δεκαετίας του 1970 είχε το μεγαλύτερο ποσοστό μονογονικών οικογενειών διεθνώς (15% του συνόλου των οικογενειών με παιδιά), αλλά στα μέσα της δεκαετίας του 1980 τα ποσοστά μονογονικών οικογενειών στις ΗΠΑ ξεπέρασαν τα ποσοστά στη Σουηδία. Το ποσοστό των μονογονικών οικογενειών στη Σουηδία κυμαίνεται περίπου στο 17% και εκτιμάται ότι θα παραμείνει στα ίδια επίπεδα και στο μέλλον. Το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών στις μονογονικές οικογένειες (85%) μένει με τη μητέρα τους, από τις οποίες οι μισές περίπου είναι διαζευγμένες και το 36% περίπου είναι μητέρες χωρίς γάμο σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές πηγές.

Η συχνότητα των διαζυγίων στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής είναι πολύ μεγαλύτερη από ότι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα και ανάλογα το ποσοστό των παιδιών που ζουν με ένα γονέα είναι το υψηλότερο. Η συχνότητα των διαζυγίων είχε μεγάλη αύξηση από 9% το 1960 σε 24% το 1986 (Glick, 1988). Επίσημες απογραφές δείχνουν ότι ο αριθμός των διαζυγίων υπερδιπλασιάστηκε μέσα στη δεκαετία 1970-1981 και υπερτριπλασιάστηκε από το 1960 μέχρι και το 1981. Έχει υπολογιστεί ότι το 49% των γάμων του έτους 1980 ατόμων ηλικίας 25-34 ετών θα καταλήξουν σε διαζύγιο (Glick, 1984). Ο αριθμός των διαζυγίων στις ΗΠΑ διαφοροποιείται ανάλογα με την εθνική και φυλετική ομάδα, την ηλικία, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση και την περιοχή. Το μεγαλύτερο ποσοστό μονογονικών οικογενειών παρατηρείται στην ομάδα αφρικανο-αμερικανικής καταγωγής (νέγροι) και ακολουθούν οι ομάδες αμερικανο-ινδιάνικης, λατινο-αμερικάνικης (Hispanic), ευρωπαϊκής (λευκοί) και ασιατικής καταγωγής (Laosa, 1988). Η μικρή ηλικία κατά τον πρώτο γάμο, το χαμηλότερο μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο και η διαβίωση σε αστικές περιοχές συσχετίζονται επίσης με μεγαλύτερη πιθανότητα διαζυγίων.

Κάθε χρόνο στις ΗΠΑ, περισσότερα από ένα εκατομμύριο παιδιά κάτω των 18 χρόνων αντιμετωπίζουν το χωρισμό των γονέων τους και έχει υπολογιστεί ότι το 38% των λευκών παιδιών και το 75% των μαύρων παιδιών βιώνουν το διαζύγιο των γονέων τους πριν φθάσουν στην ηλικία των 16 χρόνων (Bumpass, 1984). Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών αυτών ζει με τη μητέρα τους

(87% περίπου) και περίπου μία στις δύο μόνες-μητέρες ζουν κάτω από το όριο φτώχειας σε σύγκριση αντίστοιχα με ένα στα δέκα παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά (Garfinkel and McLanahan, 1986).

Μετά την Αμερική και τη Σουηδία, μεγάλο ποσοστό μονογονικών οικογενειών υπάρχει και στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, παρά τη δυσκολία εξεύρεσης σχετικών στατιστικών στοιχείων. Έχει υπολογιστεί ότι μία στις έξι οικογένειες είναι μονογονική με επικεφαλής τη μητέρα (διαζευγμένες μητέρες, χήρες και μητέρες χωρίς γάμο) (Moskoff, 1983). Στην Αυστραλία το ποσοστό των μονογονικών οικογενειών κυμαινόταν γύρω στο 16,3% το 1991 σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, ενώ αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες βιομηχανικές χώρες παρουσιάζει η Ιαπωνία με ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά (περίπου 4,1%).

5. Συζήτηση-Πρόταση για την ανάπτυξη ενός μοντέλου έρευνας και συμβουλευτικής υποστήριξης μονογονικών οικογενειών

Η ερευνητική αυτή μελέτη κατέγραψε και ανέλυσε τα βασικά δημογραφικά και στατιστικά στοιχεία για το διαζύγιο και τις μονογονικές οικογένειες στην Ελλάδα συγκριτικά με άλλες χώρες, που αποτελούν τη βάση για τη διερεύνηση της αλληλεπίδρασης των ποικίλων κοινωνικοοικονομικών, ατομικών, οικογενειακών και ψυχολογικών παραμέτρων. Παρόμοια με άλλες χώρες, στην Ελλάδα παρατηρείται μία σταθερή αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων, ο αριθμός των οποίων υπερτριπλασιάστηκε κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της εξέλιξης της ελληνικής κοινωνίας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν η ερήμωση της επαρχίας εξαιτίας των μειωμένων θέσεων εργασίας και του χαμηλού κατά κεφαλήν εισοδήματος και η αντίστοιχη αύξηση της αστυφιλίας, που συνδέονται με την ελκυστικότητα της ζωής στην πόλη και την προσφορά ευκαιριών για κοινωνική ανέλιξη και καλύτερη εκπαίδευση των παιδιών (Γκιζέλης, Καυταντζόγλου, Τεπέλογλου, Φίλιας, 1984). Η εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα θεωρήθηκε ένας από τους κυριότερους παράγοντες που συνετέλεσαν στη σταδιακή μεταβολή της δομής της εκτεταμένης παραδοσιακής οι-

κογένειας σε πυρηνική οικογένεια. Η θέση των γυναικών επηρεάστηκε από την είσοδό τους στην επαγγελματική ζωή, που τις απομάκρυνε από τον παραδοσιακό ρόλο της νοικοκυράς και της μητέρας. Η αύξηση στο ποσοστό των διαζυγίων κατά τις τελευταίες δεκαετίες αποδόθηκε στις νέες οικονομικές δυνατότητες και στην άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των Ελληνίδων (Γκιζέλης και συνεργάτες, 1984).

Αποτελέσματα ερευνών στην Ελλάδα έχουν επίσης δείξει ότι α) η μετάβαση από την παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια στην πυρηνική οικογένεια οδήγησε αντίστοιχα στη μεταβολή των αξιών από συλλογικές σε ατομικιστικές, β) οι κάτοικοι των αστικών κέντρων έχουν λιγότερο παραδοσιακές αξίες από τους κατοίκους των μικρών κοινοτήτων και γ) οι αξίες οι σχετικές με την παραδοσιακή πατριαρχική-εκτεταμένη οικογένεια και την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων αποτελούν εστίες συγκρούσεων ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας (Γεώργας, 1986, Georgas, 1989, Georgas, 1991, Γεώργας, Χριστακοπούλου, Μυλωνάς και Schwartz, 1992). Ενδεικτικό είναι επίσης ότι οι άνδρες εγκρίνουν περισσότερο σε σύγκριση με τις γυναίκες τις αξίες της παράδοσης και της ισχύος, ενώ αντίθετα οι γυναίκες την αξία του αυτοπροσδιορισμού (Γεώργας και συν., 1992).

Με τη σταδιακή διεκδίκηση ίσων δικαιωμάτων στην αγορά της εργασίας και την άνοδο του επιπέδου εκπαίδευσης των γυναικών, καθώς και τις μεγάλες οικονομικές απαιτήσεις για τη διαβίωση των μελών της οικογένειας, η θεώρηση του γάμου ως διαδικασίας οικονομικής εξασφάλισης προοδευτικά εξασθενεί όπως επίσης και ο ρόλος του για τη νομιμοποίηση της κάλυψης κοινωνικών, ατομικών, συναισθηματικών και ερωτικών αναγκών. Η αύξηση του αριθμού των διαζυγίων διεθνώς σε όλες τις κοινωνικοοικονομικές τάξεις τις τελευταίες δεκαετίες σχετίζεται επίσης άμεσα με την προοδευτική αλλαγή της στάσης γύρω από το διαζύγιο και τις αντίστοιχες νομοθετικές αλλαγές για το διαζύγιο χωρίς υπαιτιότητα (no-fault divorce), που αποτέλεσε καθοριστικό γεγονός διεθνώς. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στις αναπτυγμένες χώρες συχνότερα οι γυναίκες παρά οι άνδρες παίρνουν την πρωτοβουλία και ζητούν διαζύγιο. Ορόσημο στη σχετική νομοθεσία στην Ελλάδα αποτέλεσε το νέο Οικογενειακό Δίκαιο του 1983, που εξασφαλίζει τη δυνατότητα έκδοσης «συναινετικού διαζυγίου», που συνδέεται με την κατάργηση της υποχρεωτικής απόδειξης της υπαιτιότητας του ενός από τους συζύγους. Η απόδειξη της υπαιτιότητας του ενός από τους συζύγους αποτελούσε σημαντικό ανασταλτικό πα-

ράγοντα στην επιθυμία για λύση του γάμου, δυσκόλευε περισσότερο την όλη διαδικασία έκδοσης διαζυγίου και, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις μοιχείας, η αναγκαιότητα των αποδεικτικών στοιχείων αποτελούσε σημαντική προσβολή της βασικής ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Με το συναινετικό διαζύγιο, η κοινή αίτηση των συζύγων για διαζύγιο βασίζεται στην κοινή τους παραδοχή για τον κλονισμό της σχέσης τους και στη συμφωνία τους για τη λύση της έγγαμης συμβίωσής τους, χωρίς να υπάρχει ανάγκη διερεύνησης και απόδειξης της υπαιτιότητας του καθενός ή και των δύο μαζί.

Το συναινετικό διαζύγιο βοηθάει, λοιπόν, στην καταπολέμηση του κοινωνικού στίγματος και στην προοδευτική αλλαγή των στάσεων και των κοινωνικών αξιών γύρω από το διαζύγιο. Όπως έχει επισημανθεί και σε άλλες χώρες, οι αντίστοιχοι νόμοι για το συναινετικό διαζύγιο συνήθως ακολουθούν και είναι απόρροια των κοινωνικών αλλαγών και πεποιθήσεων για τη διάλυση ενός γάμου. Ακολουθείται όμως στη συνέχεια μία κυκλική διαδικασία επίδρασης, καθώς οι νομικές αλλαγές για το διαζύγιο χωρίς υπαιτιότητα (no-fault divorce) μειώνουν αντίστοιχα το κοινωνικό στίγμα και τους κοινωνικούς περιορισμούς, που αποτελούν τη βάση για τη διατήρηση πολλών μη-επιτυχημένων γάμων. Ενδεικτικό είναι το γεγονός, ότι μετά την ισχύ του Νέου Οικογενειακού Δικαίου, το συναινετικό διαζύγιο αποτελεί τον κυρίαρχο λόγο διαζυγίου στην Ελλάδα. Ακόμη και κατά τις προηγούμενες δεκαετίες που ήταν απαραίτητη η απόδειξη της υπαιτιότητας του ενός από τους συζύγους, ιδιαίτερα ενδεικτικό για τη στάση των συζύγων που επρόκειτο να χωρίσουν είναι το γεγονός ότι ο «κλονισμός της εγγάμου σχέσεως» αποτελούσε το συχνότερο λόγο διαζυγίου και ακολουθούσε η εγκατάλειψη και η διάσταση.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι παρόλες τις δυσκολίες της νομικής διαδικασίας για την έκδοση διαζυγίου, η ελληνική νομοθεσία ανέκαθεν επέτρεπε το διαζύγιο και η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνώριζε τη λύση του γάμου. Αντίθετα, σε πολλές Μεσογειακές Καθολικές χώρες - όπου υπήρχε και ισχυρή πίεση από την Εκκλησία - το διαζύγιο δεν επιτρεπόταν και η νομική λύση του γάμου έγινε δυνατή το 1970 στην Ιταλία, το 1974 στην Πορτογαλία και μόλις το 1981 στην Ισπανία.

Όσον αφορά την υπαιτιότητα των συζύγων στις εκδοθείσες δικαστικές αποφάσεις διαζυγίων, η συνυπαιτιότητα είναι η συχνότερη και παρουσιάζει μία αυξητική τάση σε όλες τις προηγούμενες δεκαετίες παρόλη την έμφαση στην απόδειξη της υπαιτιότητας του ενός από τους συζύγους κατά την αγωγή διαζυγίου. Ο μεγα-

λύτερος αριθμός διαζυγίων στις δεκαετίες 1960 και 1970 εκδόθηκε με υπαιτιότητα της συζύγου αντανακλώντας πιθανόν τα κοινωνικά στερεότυπα για το ρόλο του κάθε φύλου στην παραδοσιακή οικογένεια. Μετά την ισχύ του νόμου για το αυτόματο διαζύγιο (1979) (υπερεξαετής διάσταση) παρατηρείται η αντίστροφη διαφορά με περισσότερες εκδοθείσες αποφάσεις με υπαιτιότητα του συζύγου, που προφανώς αφορούν κυρίως περιπτώσεις όπου ο σύζυγος έφευγε και διέμενε σε άλλο σπίτι. Τέλος, το συναινετικό διαζύγιο βασίζεται στην κοινή αίτηση των συζύγων για διαζύγιο.

Όσον αφορά τη διάρκεια του λυθέντος γάμου, η συχνότερη λύση του γάμου μετά από πολλά χρόνια έχει συνδεθεί με τα παιδιά που πλέον βρίσκονται στην εφηβική και νεανική ηλικία. Πολλοί γονείς, νιώθοντας ότι έχουν «εκπληρώσει τον προορισμό τους» ως προς την ανατροφή και την εκπαίδευση των παιδιών τους που απομακρύνονται πια από το σπίτι, δε βρίσκουν πλέον λόγο να είναι μαζί (Κατάκη, 1984). Έχει παρατηρηθεί επίσης μία αύξηση της συχνότητας διαζυγίων που αφορούν γάμους με μικρή χρονική διάρκεια (μικρότερη των δύο χρόνων), που δείχνει μία έγκαιρη διαπίστωση των συζύγων για τον κλονισμό της σχέσης τους.

Παρόλη όμως τη σταθερή αύξηση της συχνότητας των διαζυγίων, η Ελλάδα παραμένει να έχει το μικρότερο ποσοστό μονογονικών οικογενειών σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία. Έχει όμως ήδη επισημανθεί ότι ο αριθμός αυτός είναι μεγαλύτερος, γιατί δε συμπεριλαμβάνονται τα χωρισμένα ζευγάρια. Έχει διαπιστωθεί ότι οι αξίες για την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων μέσα στην παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια και ο βαθμός θρησκευτικότητας αποτελούν σημαντικές παραμέτρους που συσχετίζονται με τις αξίες παράδοση, αίσθηση ασφάλειας, και συμμόρφωση στην ελληνική κοινωνία (Γεώργας και συν., 1992).

Σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, στο μεγαλύτερο ποσοστό οι μόνοι-γονείς είναι γυναίκες και οι μονογονικές οικογένειες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Οι μόνες-μητέρες είναι επίσης περισσότερο πιθανό να είναι άνεργες, όχι μόνο συγκριτικά με όλες τις μητέρες γενικά, αλλά και με τους άνδρες (Roll, 1992). Στις Η.Π.Α. το πρόβλημα είναι ακόμη μεγαλύτερο και οι οικογένειες με μόνη-μητέρα είναι από τις φτωχότερες και τις πλέον μη-προνομιούχες κοινωνικές ομάδες.

Οι διαπιστώσεις αυτές έχουν αποτελέσει τις κύριες αιτίες για τις σχετικές διερευνήσεις και εκθέσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση τα τελευταία χρόνια, με σκοπό τη λήψη και εφαρμογή κατάλληλων

οικονομικών και κοινωνικών μέτρων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών. Πέρα όμως από τα προτεινόμενα μέτρα, υπάρχουν πολύ μεγάλες διαφορές μεταξύ των τωρινών συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας των διαφόρων κρατών ως προς τις κοινωνικές παροχές, τα επιδόματα και τις διευκολύνσεις προς τις μονογονικές οικογένειες.

Όσον αφορά τη λειτουργία των μονογονικών οικογενειών στην Ελλάδα και την προσαρμογή των μελών τους σε σχέση με διάφορους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, υπάρχει μεγάλη έλλειψη επίσημων στατιστικών στοιχείων και σχετικών ερευνών. Αποτελέσματα ερευνών μας (Hatzichristou, 1993, Hatzichristou, 1995a) έχουν δείξει ότι τα παιδιά διαζευγμένων γονέων αντιμετωπίζουν ποικίλες μακροχρόνιες δυσκολίες σε διάφορους τομείς της σχολικής και ψυχοκοινωνικής τους προσαρμογής σε σύγκριση με τους συμμαθητές τους από μη-διαζευγμένους γονείς. Οι σημαντικές και μεγάλες διαφορές που βρέθηκαν στην προσαρμογή των παιδιών των δύο ομάδων, σε σχέση με αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών σε άλλες χώρες, δείχνουν ότι το χαμηλό ποσοστό διαζυγίων στην Ελλάδα κάνει την προσαρμογή των παιδιών ακόμη δυσκολότερη. Επίσης, το ότι τα παιδιά παρουσιάζουν αυτές τις δυσκολίες ακόμη και χρόνια μετά το χωρισμό των γονέων, αποτελεί ένδειξη ότι τα ποικίλα προβλήματα και οι αρνητικές επιδράσεις του διαζυγίου στην ελληνική κοινωνία έχουν την τάση να παραμένουν για χρόνια. Η διάλυση του γάμου και η μονογονική οικογένεια, που προκύπτει από αυτή τη διάλυση, έρχονται σε αντίθεση με τις αντιλήψεις, τις στάσεις και τα στερεότυπα που επικρατούν σχετικά με τη δομή της παραδοσιακής ελληνικής οικογένειας. Αρνητικά κοινωνικά στερεότυπα και στάσεις για το διαζύγιο, ποικίλες δυσκολίες στους τρόπους οικονομικής διασφάλισης και κοινωνικών παροχών ασφάλειας στα μέλη των μονογονικών οικογενειών, καθώς και δυσκολίες στις νομικές ρυθμίσεις για τον καθορισμό της επικοινωνίας των παιδιών με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, δυσκολεύουν ιδιαίτερα από τη μία πλευρά την απόφαση πολλών ζευγαριών για διαζύγιο και από την άλλη πλευρά επιτείνουν τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις του διαζυγίου στην προσαρμογή των μελών των μονογονικών οικογενειών.

Οι επιπτώσεις αυτές γίνονται ακόμη μεγαλύτερες εξαιτίας της έλλειψης δυνατότητας για υποστήριξη από ειδικές συμβουλευτικές υπηρεσίες ή προγράμματα. Η παρούσα ερευνητική μελέτη αποτελεί την πρώτη φάση μιας προσπάθειας ανάπτυξης ενός μοντέλου έρευνας και συμβουλευτικής υποστήριξης των μονογονι-

κών οικογενειών στην Ελλάδα. Συνοπτικά, η ανάπτυξη του προτεινόμενου μοντέλου περιλαμβάνει τις ακόλουθες φάσεις:

Φάση I

A) Θεωρητική προσέγγιση - καθορισμός ομάδων μονογονικών οικογενειών: α) γονείς διαζευγμένοι, β) γονείς χωρισμένοι, γ) γονείς σε χηρεία, δ) μητέρες χωρίς γάμο (η μελέτη μπορεί να επεκταθεί και σε γονείς σε δεύτερο γάμο).

B) Επεξεργασία/ανάλυση των δημογραφικών δεδομένων και συσχέτιση με το νομοθετικό πλαίσιο.

Φάση II

A) Διερεύνηση των ποικίλων οικονομικών, επαγγελματικών, κοινωνικών, οικογενειακών, ατομικών και ψυχολογικών παραμέτρων για την προσαρμογή των μόνων-γονέων και των γονέων που δεν έχουν την επιμέλεια των παιδιών.

B) Συσχέτιση των παραμέτρων αυτών με την ανατροφή, τη διαπαιδαγώγηση, την ψυχοκοινωνική και τη σχολική προσαρμογή των παιδιών.

Φάση III

A) Διερεύνηση σημαντικών μεταβλητών που επηρεάζουν την προσαρμογή των μελών των μονογονικών οικογενειών: πχ. ηλικία, φύλο, κοινωνικοοικονομική κατάσταση, μέγεθος πόλης, χρόνος χωρισμού, κλπ.

B) Καταγραφή των ιδιαίτερων «προφίλ» προσαρμογής των διαφορετικών ομάδων μονογονικών οικογενειών.

Φάση IV

Με βάση τη διαφοροποίηση των ποικίλων παραμέτρων που συσχετίζονται με την προσαρμογή των διαφόρων ομάδων μονογονικών οικογενειών, ατομικές και ομαδικές συμβουλευτικές παρεμβάσεις, ειδικά συμβουλευτικά προγράμματα στα σχολεία, ευαισθητοποίηση/επιμόρφωση «σημαντικών ατόμων» στο περιβάλλον των οικογενειών (πχ. εκπαιδευτικοί, συγγενείς, κ.ά.).

Η παρούσα μελέτη παρέχει την ανάλυση των αποτελεσμάτων της πρώτης φάσης. Όσον αφορά τη συμβουλευτική διάσταση, η κοινή παραδοχή των συζύγων για τον κλονισμό της σχέσης τους

και η συμφωνία τους για τη λύση της έγγαμης συμβίωσης δίνει την ευκαιρία για διερεύνηση της διαδικασίας του διαζυγίου σαν μίας μεταβατικής φάσης ατομικής και οικογενειακής εξέλιξης. Ο σχεδιασμός ειδικών παρεμβατικών προγραμμάτων θα πρέπει να αποσκοπεί όχι μόνο στη βελτίωση της προσαρμογής όλων των μελών της οικογένειας πριν και μετά το χωρισμό αλλά, ακόμη περισσότερο στη γενικότερη ενημέρωση όλων των ενδιαφερομένων, τόσο για τα δημογραφικά δεδομένα στην Ελλάδα και για τα στάδια προσαρμογής των γονέων και των παιδιών, όσο και για τη σταδιακή αλλαγή των στάσεων γύρω από το διαζύγιο, που αντίστοιχα βοηθά στη διερεύνηση των δικών τους αντιλήψεων και στάσεων. Η εφαρμογή ειδικών συμβουλευτικών προγραμμάτων στα σχολεία κρίνεται ως ο καταλληλότερος τρόπος προσέγγισης των παιδιών των μονογονικών οικογενειών και κατ' επέκταση των γονέων τους. Θεωρούμε ότι η πλήρης ανάπτυξη του προτεινόμενου μοντέλου θα έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο την έρευνα, τη συμβουλευτική υποστήριξη και την ενημέρωση, αλλά και τη σταδιακή «αποδοχή» της μονογονικής οικογένειας ως μίας άλλης μορφής οικογένειας σε μία μάλλον παραδοσιακή κοινωνία.

Βιβλιογραφία

- Bumpass L., «Children and marital disruption: A replication and update», *Demography*, 21, 1984, σελ. 71-82.
- Chiriboga D.A., Roberts J. and Stein J.A., «Psychological well-being during marital separation», *Journal of Divorce*, 2, 1978, σελ. 21-36.
- Emery R.E., «Interparental conflict and the children of discord and divorce», *Psychological Bulletin*, 92 (2), 1982, σελ. 310-330.
- Garfinkel I. and McLanahan S., *Single mothers and their children: A new American dilemma*, Washington, DC, Urban Institute Press, 1986.
- Γεώργας Δ., «Οι οικογενειακές αξίες των φοιτητών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 61, 1986, σελ. 3-29.
- Georgas J., «Changing family values in Greece: From collectivist to individualist», *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 1989, σελ. 80-91.
- Georgas J., «Intrafamily acculturation of values in Greece», *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22 (4), 1991, σελ. 445-457.

- Γεώργας Δ., Χριστακοπούλου Σ., Μυλωνάς Κ., και Schwartz S., «Καθολικές αξίες: ελληνική πραγματικότητα», *Ψυχολογικά Θέματα*, 5 (1), 1992, σελ. 7-25.
- Γκιζέλης Γ., Καυταντζόγλου Ρ., Τεπέρογλου Α., και Φίλιας Β., *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: Μεταβαλλόμενα σχήματα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 1984.
- Glick P.C., «How American families are changing», *American Demographics*, 6, 1984, σελ. 20-27.
- Glick P.C., «Fifty years of family demography», *Journal of Marriage and the Family*, 50 (4), 1988, σελ. 861-874.
- Χατζηχρήστου Χ., «Διαζύγιο και ανάπτυξη του παιδιού», *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, 3, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1989 α, σελ. 1377-1379.
- Χατζηχρήστου Χ., «Διαζυγίου συμβουλευτική», *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, 3, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1989 β, σελ. 1379-1380.
- Hatzichristou C., «Children's adjustment after parental separation: Teacher, peer and self-report in a Greek sample», *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34 (8), 1993, σελ. 1469-1478.
- Hatzichristou C., «Marital dissolution and its effects on children's adjustment in the Greek culture. Invited presentation at the Symposium entitled Divorce in European Countries-Consequences for parents and children», *IV European Congress of Psychology*, Athens, Greece, July 1995 a.
- Hatzichristou C., «An evolving change process in the Greek schools: Development of a data-based model». Invited presentation of the Symposium entitled Promoting school change: An integrated model for changing the culture, practices, behaviors and values of a school system, *IV European Congress of Psychology*, Athens, Greece, July 1995 b.
- Hatzichristou C., «Divorced families», *Encyclopedia of Parenting*, New York, Greenwood/Plenum, in press.
- Hatzichristou C. and Hopf D., «A multiperspective comparison of peer sociometric status groups in childhood and adolescence», *Child Development*, 67, 1996, σελ. 1085-1102.
- Hetherington E.M., Cox M. and Cox R., «Long-term effects of divorce and remarriage on the adjustment of children», *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24, 1985, σελ. 518-530.

- Κατάκη Χ., *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1984.
- Kelly J.B., «Divorce: The adult perspective», in B.B. Wolman (ed.), *Handbook of Developmental Psychology*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1982, σελ. 734-750.
- Laosa L.M., «Ethnicity and single parenting in the United States», in E.M. Hetherington and J.D. Arasteh (eds), *Impact of divorce, single parenting and stepparenting*, Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum, 1988, σελ. 23-49.
- Levinger G. and Moles O.C. (eds.), *Divorce and separation: Context, causes and consequences*, New York, Basic Books, 1979.
- Μαστοράκη Μ., «Δικαστικοί αγώνες από το διαζύγιο», στο Ι. Κούρος (επιμ.), *Ψυχολογικά Θέματα Παιδιών και Εφήβων*, Εταιρεία Ψυχολογικής Ψυχιατρικής Ενήλικου και Παιδιού, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1993, σελ. 45-52.
- Moskoff W., «Divorce in the U.S.S.R.», *Journal of Marriage and the Family*, 45 (2), 1983, σελ. 419-425.
- Roll J., *Lone parent families in the European Community. A report to the European Commission*, European Family and Social Policy Unit, London, England, 1992.
- Wallerstein J.S. and Kelly J.B., *Surviving the break-up: How children and parents cope with divorce*, New York, Basic Books, 1980.

